

պահիկ մըն ալ յետոյ, այս ցաւոց հով-
տին տարաբախտիկ զոհերուն վրայ դառ-
նութեանց արտօսը կը թափէ:

Տխուր չէ՞ այս, և սակայն միտքը ուր
պիտի հասնի. ճակատագիր, պիտի տանիս
մարդկային այս նախիր:

«Երգը, հըրճուանք անցնին, լոկ մընան վշտեր,
Արեւ խնդրելով՝ շօշափեմ քստուեր...»

Աճէմեան կը սիրէ գաղափարաց աշ-
խարհը, կը սիրէ հոգեւոյ խորախորհուրդ թա-
տըրը, անդ ի հանգէս բերելու աղեգորով
ողբերգութեանց գաղտնիքը, կենաց հակա-
պատկերներու դժխեմ նկարագիրը:

Այո՛, կեանքը իր անյատակ վիճերն
ունի. կեանքը դարձեալ իր գոյութիւնն
ալ ունի երկու եզրեր, երկուքն ալ ան-
հունութիւններ...:

Մեր Աճէմեան միոյն վրայ կը դնէ իր
գմայլման ու հիացման կնիքը, միւսին
վրայ կ'ոգեգրէ զիւրանուագ շեշտերով
տիեզերական ունայնութեան տխուր մահ-
երգը...:

Աճէմեան, սակայն, միշտ յոռետես մա-
տենագիր մը չի սեպուիր. Աճէմեան լաւա-
տես գրիչ մ'ալ չի համարուիր. «Ժպտին»
ծալուց մէջ «արտասուքը» պահած չէ՞ մի.
«Լուսոյ» ետեւ՝ թանձր «ստուերը» շօշա-
փած չէ՞ մի...:

Այն ինչ հանդիսատես կը լինիս իր
ժպիտներուն, որոց փթթումը կը զգաս
դիմացը վրայ, և ահա խաւարի վարա-
գոյրը կ'իջնայ իսկոյն՝ արտասուաց կա-
թիլներով ողորդուն: Այն ինչ լուսոյ ցոլ-
մանց ու ճառագայթից սրբանուէր նշուից
ներքեւ հոգիդ կը խայտայ. ահա ստուեր
մը, դանդաղկոտ և ահարկու, յեղակար-
ծուստ կը կանգնի առջեւդ, դժոխածին
խուճապներով զինեալ, ուրուականաց սառ-
նութեամբ առլցեալ, կու գան սոքա կենացդ
առաւօտն ամպոտելու և գոյութեանդ մի-
ջօրէն նսեմացնելու...: Վահ, չէ՞ դա մահ-
ուան այն յամը ու պաղ զօղանջն, որ
զանգակին խուլ թրթռանքին թեւերով թափ
կու տայ ականջիդ, մինչ կեանք մը, ահ,
պատանով մը կը լուծուի, կը քայքայուի:

(«Պատկեր աշխարհի գրակ.» 3. Գրական մասն Ա. Պոլիս 1892, էջ 268-278)

Քերթողը գերեզմաններու առջեւ ինչ
չէ: Հոն ուր այնքան երազներ կան մթեր-
ուած, կեանքեր զրաւուած, յոյսեր ցիր-
ուցան եղած. հոն, յաւիտենականին ծոցը,
հողին խորոցը մէջ, ուր գանկաց և ուղե-
ղաց հսկայ խորհուրդներ գեռնոց հետ ե-
ղած և կամ թերեւս ստորերկրեայ հրա-
բուխներ յարուցած են. ի՞նչ է անդ քեր-
թոյն:

Այլ երեքեան ուրուականը ըստ գաղ-
ղիացի հեղինակին՝ կանգուն կեցած են
քերթողիս առջեւ. Աճէմեան կը նայի Ֆա-
ուստին, Տօն Ժուանին, որոց մին կը ներ,
կայացնէ գիտութեան ընդունայնութիւնը,
միւսը կը մարմնացնէ սիրոյ ընդունայնու-
թիւնը. ասոնցմէ չծնաւ «Ժպտին ու Ար-
տասուքը», «Լոյսն ու ստուերը»:

Այսպէս ահա իր սրտի ուկէանու մէջ
ալեծածան կ'իջնէ, նաւաբեկող միտքը՝
անդնդոց ահռելի ընդերքը ու անոր ահ-
արկու ոչնչութիւնը կը չափէ: Անհունի
դատարկութեան խորխորատն է այն, ուր
այնքան մարդիկ ընկղմած են, այնքան
ուղեղներ սպառած:

Մկրտիչ Աճէմեան լաւագոյնս կը յա-
ջողի իր այս կարգի տողերուն մէջ, ամ-
փոփելու սրտին կսկիծն ու մորմոքն, որք
իր հոգեւոյն մէջ կը կաթկթեն այն սեաւ
մաղձն որ թոյն է, և այն դառն հեգնու-
թիւնն որ կարծես զրաղդն կ'արհամարհէ
կամ զմահն կը ծաղրէ:

Աճէմեան բանաստեղծական երկերէ զատ,
թարգմանած է թատերգութիւններ, Լա-
մընէի հատուածներ, Լաֆոնթէի ու Պէ-
րանժէի քերթուածներ:

Ստուգիւ չի՞ սիրեր մարդ այն բանա-
հիւսն որ անզուգական բարեկամին ան-
դարձ մեկնումին առթիւ, չնաշխարհիկ նը-
ւագով, սրտագին ալ մրմունջով կը հարցնէ.
«Ո՛ւր կ'երթան մեր հոգիք»:

«Ո՛ւր երթան հոգիք. հոն ուր շունչ
Հողմոց թափառիկ երթայ անտրտունջ...
Ո՛ւր երթան հոգիք... Իբրեւ մեղմ համբոյր
Իբրեւ երգ թողցիկ կը մարմն միթէ.
Հապա ո՛ւր երթան հոգիք...-Ո՛վ գիտէ»:

Գ.Ա.Ս.Պ.Ա.Ր.Ն.Ե.Ս.Յ.

Ա.Ր.Փ.Ի.Ա.Ր. Ա.Ր.Փ.Ի.Ա.Ր.Ե.Ա.Ն.

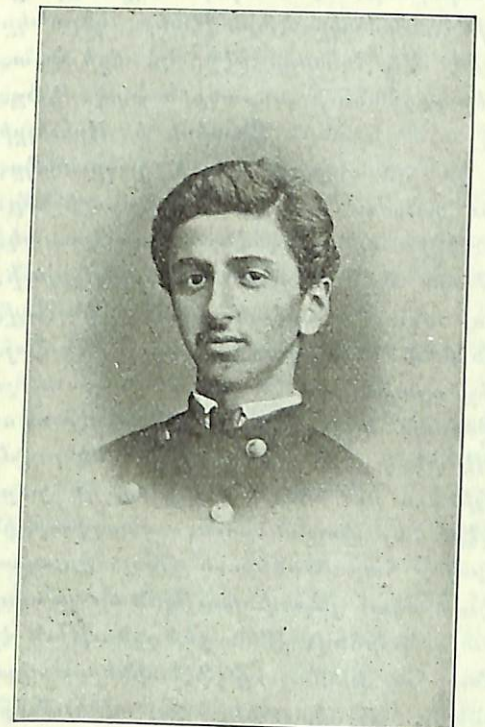
Արփիար Արփիարեան ծնած է 1850ին,
ճամբորդութեան մը ընթացքին, Սամսոնի
նաւահանգիստին մէջ, ուր հասեր էր ծը-
նողքը Ակնայ Ապուհէի գիւղէն՝ Կ. Պոլիս
երթալու նպատակով: Իր մանկութեան
անունն է Արփիար փրիպատսեան:

Երբ Պոլիս կը հասնին, կը տեղաւոր-
ուին Օրթագիւղ, ուր Արփիար կը յա-
ճախէ տեղւոյն թարգմանչաց վարժարանը:
Այնտեղ դասաւանդութեան գլխաւոր ա-
ռարկաներն էին քերականութիւն, ճար-
տասանութիւն, գրաբար (Նարեկ), կրօնա-
գիտութիւն: Արփիար իր յուշերուն մէջ
շատ դառնութեամբ կը խօսի կրօնագիտու-
թեան ուսուցչին՝ Աւետիս Պէրպէրեանի
մասին, ընդհակառակն խորունկ երախտա-
գիտութիւն կը յայտնէ իր թուարանութեան
ուսուցչին՝ Գաբրիէլ Ներշապուհի, որ, բա-
նաստեղծ մարդ, ստանձներ է նաեւ գրա-
կանութեան դասաւանդութիւնը: Եւ Ար-
փիարեան կը ծանօթանայ ֆրանսական
գրականութեան, շնորհիւ այն բացատրեալ
ընթերցումներուն, զորս Ներշապուհ կը
կատարէր դասարանին մէջ:

1865ին կը թողու դպրոցը: 1867ին
կը մեկնի Վենետիկ և կը մտնէ Մուրատ-
Ռափայէլեան վարժարանը: Այստեղ իրեն
ուսուցիչ կ'ունենայ Հ. Ղեւոնդ Ալիշանը:
Վերջապէս այստեղ է, որ կը տիրանայ
հայ լեզուին, խորապէս կ'ուսումնասիրէ
Հայոց պատմութիւնը, հայ դպրութիւնը,
ֆրանսական և իտալական գրականու-
թիւնները:

Վենետիկ դպրոցը աւարտելով, կը վե-
րադառնայ Կ. Պոլիս: Նախ քարտուղա-
րութեան կը կոչուի Հայոց պատրիարքա-
րանին մէջ, յետոյ խանի մը մէջ սեղա-
նաւորի մը մօտ կը ստանձնէ հաշուակալի
պաշտօնը: Հետզհետէ հրապարակագրու-
թիւնն ու գրականութիւնը փորձութեան
կ'ենթարկեն զինք: Կ'ընտրուի երեսփո-

խան Ազգ. Ժողովի, կը նպաստէ Արարա-
տեան Ընկերութեան կազմութեան: Այս
ընկերութեան նպատակն էր դպրոց բանալ
հայկական նահանգներուն մէջ և պատրաս-
տել ժողովուրդին ու երիտասարդութեան



Արփիար աշակերտութեամբ շրջանին

միտքը: Արփիարեան արդէն երբեք չէր
մոռցած կապը այն գաւառներուն հետ,
ուրիշէ կու գար: Կանոնաւոր թղթակցութիւն
կը պահէր գաւառին հետ: Այդ շրջանին
1878-1889 կ'աշխատակցի Գրիգոր Ար-
ծրունիի Մշակի, թղթակցութիւն հասցնե-
լով Պոլսոյ ազգային կեանքին մասին Հայ-
կակ ծածկանունով: Գրիգոր Արծրունի կը
հիանայ այդ թղթակցութեանց վրայ, որոնց
իւրաքանչիւրին կը վճարէր 14-15 բուր-
լի: Մշակի հակառակորդներն իսկ կը խոս-
տովանին այդ թղթակցութեանց արժէքը:

ժամանակ մը յետոյ Կովկաս կ'երթայ (1884), կը ծանօթանայ Արծրունիի, Բաֆֆիի, Պերճ Պոռշեանի, Ղազարոս Աղա- յանի և Կովկասեան հայ կեանքին: Վե- րադարձին, յօդուածաշարքով մը Արևելքի մէջ կու տայ իր տպաւորութիւնները և, այս անգամ, Կովկասի ազգային կեանքն է, որ կը ներկայացնէ Պոլսոյ հայ ժողո- վուրդին:

1885ին կը հրատարակէ գրական երեք նախափորձեր, Դատաստարտուողը, Երազի մը գինը, Կատակը: Նորավէպեր, զորս կը միացնէ մէկ հատորի մէջ, Կեանքի Պատ- կերներ ընդհանուր խորագրին տակ: Դար- ձեալ այս շրջանին Մասիսի և Արևելքի մէջ կը հրատարակէ Սրտի յաղրականը, Հոգո՛ւ զաւակը նորավէպերը և ուրիշներ:

1889ին կը մտնէ Հնչակեան Կուսակ- ցութեան մէջ: 1890ին կը ձերբակալուի, յետոյ ազատ կ'արձակուի: 1891ին Յով- հանէս Ծահնագարի հետ կը հիմնէ Հայ- րենիք օրաթերթը:

Ըմբոստ ու խիզախ թերթ մըն էր այս: Եւ Արփիար, իր փաստարան ընկերովմէ աւելի եւս ուժ առած, անխնայ կը յար- ձակէր հայ փաշաներուն, պատրիարքին ու բոլոր հարուստներուն վրայ: Հրապա- րակագրական յեղափոխութիւն մը կը սկսի իր այդ փորձով: Մեծ յանդգնութիւն էր մոռնալ հայ վսեմաշուք էֆէնտիներու տիտ- ղոսները, և անուանել հայ փաշաները իրենց աւագանի անունով: Արփիարեան կը մերժէր նկարագրել անոնց հարսնիք- ներն ու մեռելները, ոչ ալ կը գրէր «գո- հունակութեամբ կը տեղեկանանք թէ...» կամ «խորին ցաւով...»:

Պոլսոյ ամիրայական դասակարգը թըշ- նամութեամբ կը լեցուի այս յանդգնու- թեան դէմ և կը փորձէ թերթը փակել: Արփիարեան և իր ընկերները կը յաջողին վերստին հրատարակել թերթը և շարու- նակել պայքարը յանուն հայ ժողովուրդին շահերուն:

18 Սեպտեմբեր 1895ին Պոլսոյ մէջ տեղի կ'ունենայ Հնչակեաններու ցոյցը, որուն կը յաջորդեն ձերբակալութիւնները:

Բազմաթիւ հայ մտաւորականներ արտա- սահման փախան: Արփիարեան եւս հե- ռացաւ Պոլսէն:

1896-1901 կ'ապրի Լոնտոնի մէջ և կը վարէ Հնչակեան Կուսակցութեան գոր- ծերը, ինչպէս նաեւ Նոր Կեանք և Մարտ թերթերու խմբագրութիւնը: Յետոյ կ'անցնի Փարիզ, ուր երկար չի մնար և 1902ին կը մեկնի Վենետիկ: Այստեղ կը հրատա- րակէ Հայ Հանդէսը:

Երբեմն կը թղթակցի Մշակին, և ֆրան- սերէն դաս կու տայ իտալական վարժա- րանի մը մէջ: Այդ շրջանին կը գրէ Կար- միր Ժամուցը, զոր կը հրատարակէ Բաւ- րեր Գրականութեան թերթին մէջ:

1903ին կը փակէ թերթը մահափորձէ մը յետոյ: Երկրորդ մահափորձն էր այս: Առաջին մահափորձը կատարուած էր Պոլ- սոյ մէջ, բայց, ինչպէս ինք կ'ըսէր, «թիւր- իմացութեամբ»:

Կ'անցնի Եգիպտոս, ուր կը վարէ Շիրակ ամսագրին խմբագրութիւնը: Այդ շրջանին կը պատրաստէ Միկել և Դոք պատմութեանը, որ վերամշակութիւնն էր հին կտորի մը, տպուած Մասիսի մէջ 1889ին: Յետոյ կը գրէ Հոյվրտիքները, ինչպէս նաեւ Ոսկի սպրդակը, որ իր վերջին գործն է այլեւս: Այստեղ վարեց նաեւ Լոստրերի խմբա- գրութիւնը:

Իր թշնամիները հետզհետէ աւելի սպառ- նական կը դառնային: Հնչակեան Կուսակ- ցութեան հրաժարելով, մտած էր Վերա- կազմալ Հնչակեաններու Կուսակցութեան մէջ: Յետոյ ասոնցմէ եւս բաժնուեցաւ, կատաղութիւն պատճառելով մասնաւորա- պէս Արզուեանի և Լեւոն Լարենցի: Թեր- թով կատարեալ մենամարտ մը կը կատա- րէին իրարու դէմ: Լարենց օր մը կ'երթայ սրճարանի մը մէջ կ'ապրտակէ Արփիա- րեանը: Եւ Արփիարեան կը վախնար եր- րորդ մահափորձէ մը: Պանդոկի մը ձեզ- նայարկին մէջ, միասին կ'ապրէր իր եղբոր- որդւոյն Փիլիկի հետ, առ ի զգուշութիւն:

1907 փետրուար 12ին տեղի կ'ունենայ երրորդ մահափորձը: Գիշեր ատեն, երբ Արփիարեան հայ նպարավաճառէ մը պա-

նիւր ու հաց կը գնէ և կը քալէ դէպի իր պանդոկը, ոճրագործը կը կրակէ կռնակէն: Արփիարեան ետ կը դառնայ, ոճրագործին վրայ կը վազէ, սակայն ահաբեկիչին յա- ջորդական հարուածներուն տակ՝ կը տա- պալի կ'իյնայ: Կը վազեն ոստիկանները և կը վերցնեն: «Հայ եմ», կ'ըսէ անոնց, թէեւ ոչ ոք բան հարցուցած էր իրեն: Կը փոխադրուի ոստիկանատուն, ուր դողդո- ջելով հազիւ կրնայ արտասանել Փիլիկ, Թէքեան անունները և կը փչէ վերջին շունչը: Յաջորդ օրը տեղական թերթերը կը գրեն թէ լրագրավաճառ մը սպաննուած էր գրեն թէ լրագրավաճառ մը սպաննուած էր, թեւին տակը հաց ու պանիր: Հայոց առաջնորդարանը կը հասնի օգնութեան՝ ճշդելու համար սպանեալին ինքնութիւնը:

Յուզարկաւորութիւնը կը կատարուի ան- նախընթաց շուրջով: Աւելի քան երեք հա- զար հոգի և գրեթէ ամբողջ մտաւորական դասակարգը ներկայ էին թաղման: Մար- մինը հանգչեցուցին Մարմինայի գերեզ- մանատունը: Երկու տարի յետոյ, իր մա- հուան տարեկիցին, շնորհիւ հանգանակու- թեան մը, արձան մը կանգնեցին վրան:

*
* *

Պարզուկ ու սարկաւակեաց մարդ մըն էր Արփիարեան: Ոչ կը խմէր, ոչ ալ կը ծխէր: Մասնաւորաբար վերջին տարինե- րուն, երբ թշուառ կեանք մը կ'ապրէր, ամառ ձմեռ 17 տարուան երկար վերաբ- կու մը կը հագնէր, նոյն սեւ փողկապը, և նոյն հնամենի կօշիկները: Չէր սիրեր լուսանկար քաշուիլ: Մահէն առաջ, քանի մը անգամ լուսանկարն առին հակառակ իր կամքին: Լեւոն Բաշալեանի ի պատիւ կը հացկերոյթ մը կը տրուի Եգիպտոսի մէջ: Ներկայ կ'ըլլան Մալեգեան, Քէլէկեան, Արփիարեան և ուրիշ մտաւորականներ: Քանի մը գաւաթ գարեջուրով կը զինով- ցընեն Արփիարեանը, թրտեկիւր մը կը հագցնեն, երեսն ալ կ'ածիլեն և լուսա- նկարելու կը տանին:

Յօդուածները կը գրէր թղթիկներու վը- րայ, մատիտով և առանց սրբագրութեան:

Երբ նոր բառ մը կամ բացատրութիւն մը իյնար միտքը, չէր աւելցնէր, այլ կը պա- հէր գրելու համար «ուրիշ առթիւ» մը: Նոր գրողներուն մասին մեծ սէր ու հա- մակրանք ունէր: Չափազանց սուր էր յի- շողութիւնը: Հրապարակագրութիւն ըրած օրերուն, հեռագիրները կը կարդար դուրսը, սրճարաններու մէջ, և յետոյ յիշողու- թեամբ կը թարգմանէր իր թերթին հա- մար տպարանին մէջ: Բուխ սիրտ մը ունէր և շատ հպարտ էր: Խմբագրութեան կը հրաժարէր, «վսեմաշուք» բառը չդնելու համար հայ փաշաներու անունին առջեւ: Երբեք ընկրկած ու սայթաքած չէ նիւ- թական հոգերու առջեւ: Կիրք մը ունէր կարծես հեգնելու ամէն բան: Յաճախ իր հեգնանքը կարծես միայն ծիծաղ պատճա- ռելու համար կը փորձէր, այս պատճառով միմոս կը կոչուէր: Յաճախ այդ հեգնանքը փիլիսոփայական խորք մը ունէր, Նից- չէեան շունչ մը, (շատ կը սիրէր Նիցչէն): Ստիկա կը բացատրէ սկեպտիկը, զոր իր- րեւ ծածկանուն կ'առնէր: Հեգնանքը, դար- ձեալ, իր մէջ դարման մըն էր ընդդէմ տիրութեան ու մեկամարդձութեան: Ողբեր- գութեան իսկ պահուն ծիծաղ կը պատ- ճառէր, որովհետեւ, կ'ըսէր, «անոնք որ ազգ մը տրտում կը պահեն, կը հիւժեն զնա»: Ուրիշ տեղ մըն ալ կը գրէ. «Ար- դեօք տխրութիւնը մեր մարդկային սրտի ամէնէն կենսունակ պիտոյցներէն մի՞ն է որպէսզի, հակառակ ամէն համոզումներու, թախմութեան երգերը մտիկ ընենք իբր նուագ մը հեշտալուր»: Արփիարեան չէր սիրեր զգայական (affectif) գրականու- թիւնը, գէթ երեւութապէս: Հակառակ էր ումանթիզմին: Ահա թէ ինչու, մերժելէ յետոյ մեկամարդձոտ գրականութիւնը, չի հետաքրքրուիր սիրոյ հարցով: Իրապաշտ դպրոցին կը պատկանին գրեթէ շատերն իր նախասիրած հեղինակներուն, յիշենք՝ Յուլի Զօլա, և յետոյ Փօլ Պուրժէ, Փիլէր Լօթի, Ռենան, Մէթերլինկ, Ա. Յրանս, Կիւյիօ:

Հրապարակագրական կոիւններուն հետ

